

Галина Солоіденко,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: soloidenko@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1326-0034>

БІБЛІОТЕКИ НАУКОВИХ УСТАНОВ НАН УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЇ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджено стан та основні зміни, що відбулися в діяльності бібліотечної мережі НАН України за понад тридцятилітній період розвитку. Проаналізовано вплив прийнятих нормативно-правових документів і державних програм розвитку на бібліотечну сферу. Особливу увагу зосереджено на питаннях стану кадрового та матеріально-технічного забезпечення, впровадження автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем у практику роботи бібліотек наукових установ. Наголошується на здобутках і специфіці функціонування електронної інфраструктури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, їхній відповідальності щодо збереження культурної спадщини в умовах війни.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, бібліотеки наукових установ, бібліотечне законодавство, державна політика, автоматизація бібліотек, матеріально-технічна база бібліотек, кадрове забезпечення бібліотек, збереження культурної спадщини.

Актуальність. Важливим мотивом обґрунтування актуальності перетворень, розвитку та модернізації бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України стали радикальні соціально-економічні зміни, що відбулися в країні за останні 30 років, і бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас негативний вплив на діяльність бібліотек мали карантинні обмеження, пов'язані

з поширенням COVID-19, та військова агресія Росії проти України, яка триває вже майже чотири роки і проявляється у намаганні знищити бібліотеки, музеї, архіви та нашу культурну спадщину. Ці зміни відбилися на діяльності всієї Національної академії наук України, у тому числі й на роботі її бібліотечно-інформаційного комплексу.

Якщо коротко представити основні зміни в бібліотечній мережі НАН України за останні 30 років, то їх можна проілюструвати такими загальними тенденціями:

- формування базових складників функціонування бібліотеки у новому правовому полі;
- зниження державного інтересу до бібліотечної галузі;
- різке падіння кількості науковців в установах, зниження інформаційних потреб та кількості читачів у бібліотеках;
- зниження показників надходження документів, відсутність коштів на придбання нових видань, на передплату періодики та можливостей книгообміну з зарубіжними партнерами у наукових установах;
- відсутність нової техніки та програмно-технологічного забезпечення у бібліотеках;
- скорочення кадрів та низький рівень заробітної плати бібліотечних працівників;
- намагання окремих бібліотек утримати необхідний рівень роботи, впроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології;
- кількісне зростання різноманітних електронних ресурсів і поступове збільшення використання ресурсів в електронному форматі в локальному і віддаленому режимах;
- діяльність національних бібліотек НАН України (НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника) як найбільших утримувачів інформаційних ресурсів і зберігачів культурної спадщини.

Аналіз досліджень і публікацій. Означені проблеми упродовж останнього тридцятиріччя досліджували науковці й фахівці Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у межах виконання наукових проєктів, зокрема: «Формування і використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки: технологія і організація» (1996–1998); «Інформаційно-

комунікаційна діяльність наукових бібліотек як фактор розвитку суспільства знань» (2014–2016); «Організація бібліотечно-інформаційних ресурсів як складова формування вітчизняного інтегрованого інформаційного простору» (2014–2016); «Бібліотечно-інформаційний комплекс в умовах трансформації наукових комунікацій» (2020–2022); «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах» (2023–2025).

Працівники НБУВ видали низку монографічних досліджень з питань науково-інформаційної діяльності НАН України та роботи бібліотек наукових установ, зокрема: «Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства» (2011); «Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі» (2015); «Цифрові бібліотечно-інформаційні ресурси у розбудові наукового сегмента національного інформаційного простору» (2021); «Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України в системі наукових комунікацій» (2022) та ін.

Узагальнення діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів, дослідження сучасного стану бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України знаходять відображення у щорічних випусках інформаційно-аналітичного огляду «Робота бібліотек наукових установ НАН України у році», започаткованого Інформаційно-бібліотечною радою НАН України в 1995 р. (30 випусків). Важливі напрацювання у цьому напрямі діяльності мають члени ІБР і співробітники відділу науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства, поширюючи досвід діяльності академічних бібліотек у наукових статтях, матеріалах конференцій, аналітичних матеріалах та консультаціях.

Мета статті – проаналізувати стан діяльності бібліотек наукових установ НАН України за 30-річний період, висвітлити вплив нормативно-правової бази на роботу бібліотек, наголосити на проблемах матеріально-технічної бази та кадрового складу бібліотек, акцентувати увагу на пріоритетах діяльності щодо забезпечення збере-

ження цінних та рідкісних фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України.

Виклад матеріалу. З набуттям Україною незалежності зміни в бібліотечно-інформаційному комплексі характеризуються формуванням базових складників функціонування бібліотеки у правовому полі, активним запровадженням нових інформаційних технологій, використанням ресурсів світового інформаційного простору. За понад 30 років стосовно бібліотек та бібліотечної справи ухвалено такі нормативно-правові акти: закони України «Про інформацію» (1992), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995), «Про обов’язковий примірник документів» (1999), «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007), «Про культуру» (2010), «Про доступ до публічної інформації» (2011), «Про Національну програму інформатизації» (2022); указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» (2000) тощо.

Покращенню стану справ у бібліотечній галузі мали сприяти й державні програми розвитку бібліотек: «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки» (постанова Кабінету Міністрів України, 1999); «Державна програма розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 рр.» (постанова Кабінету Міністрів України, 2004), «Про затвердження Державної національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи “Бібліотека XXI”» (постанова Кабінету Міністрів України, 2011); «Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. “Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України”» (розпорядження Кабінету Міністрів України, 2016), інші документи, що регламентували різні аспекти збереження культурної спадщини та створення інформаційних ресурсів. Проте згадані державні програми розвитку бібліотек, на жаль, не були профінансовані та виконані.

Ці та багато інших подій останніх десятиліть, що пов’язані з урядовими рішеннями, свідчать про зниження державного інтересу до бібліотечної галузі, про нерозуміння та небажання можновладців удосконалювати та фінансувати на належному рівні бібліотечну систему, яка була створена ще за радянських часів та лише частково

примножена не зовсім зрозумілими для фахівців рішеннями української влади.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» бібліотечну систему країни представляють мережі публічних, спеціальних та спеціалізованих бібліотек. Вітчизняні бібліотеки, як і в більшості країн світу, не мають єдиного органу управління, а національні бібліотеки (в Україні їх нараховується вісім) не в змозі забезпечити координацію та взаємодію для виконання багатьох функцій, обов'язкових для розвитку бібліотечної галузі. У результаті кожна бібліотечна мережа керується своїми документами, впроваджує обране на власний розсуд програмно-технологічне забезпечення, створює зведений каталог бібліотек своєї мережі, оцифровує власні видання [11].

На ухвалення оновленого Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» бібліотечне співтовариство чекає давно. Зокрема, ще у вересні 2021 р. Верховна Рада України розглянула його нову редакцію у першому читанні. Науковці та фахівці провідних українських бібліотек, закладів вищої освіти, Української бібліотечної асоціації беруть активну участь у розробці проєктів переважної більшості законодавчих та нормативних документів, у наданні експертних висновків та моніторингу стану їх впровадження у бібліотечну галузь. Проте, крім незначних нововведень, зокрема вміщення нових термінів та понять, у нових редакціях закону особливих змін не спостерігалось. Бібліотекарі вже не одне десятиліття чекають на вирішення важливих питань щодо створення електронної бібліотеки, розроблення власного програмно-технологічного забезпечення, впровадження корпоративної каталогізації, безкоштовної передачі від видавництва і редакцій України електронних видань та електронного примірника друкованих видань, фінансового забезпечення професійного розвитку та перепідготовки працівників бібліотечної галузі відповідно до рівня сучасної інформаційної комунікації.

На часі і внесення змін до закону про обов'язковий примірник документів. Як зазначає М. Сенченко, питання про створення депозитарію обов'язкового електронного примірника для збереження національної цифрової спадщини сьогодні набуває особливої ваги: це є основою для тривалого зберігання документів і забезпечення

їх доступності для майбутніх поколінь [9]. Існують проблеми і з доставлянням обов'язкових примірників. Аналіз надходження видань до НБУВ та до ДНУ «Книжкова палата України імені І. Федорова» свідчить про суттєві лакуни у фондах цих установ.

Треба констатувати, що чинна національна нормативно-правова база, розроблена у період незалежності, відповідає сучасним вимогам діяльності бібліотек та є частково узгодженою з нормами міжнародного права. Проте використання її на практиці утруднене в зв'язку з тим, що положення вищезазначених документів мають декларативний характер, оскільки нема розроблених на державному рівні механізмів їх впровадження, а головне – відсутні фінансове, матеріально-технічне, кадрове забезпечення бібліотек для їх реалізації. І як наголошують науковці, хоч законодавство й створює сприятливі передумови для функціонування бібліотек, саме по собі воно не здатне гарантувати їм тривалої життєстійкості. Крім того, з огляду на прогнозовані в майбутньому цифровізацію та постання широкої мережі електронних бібліотек, роль внутрішнього законодавства, найімовірніше, знижуватиметься на користь міжнародного, а воно не має (принаймні поки що) серед своїх пріоритетів захисту як окремих бібліотек, так і бібліотечних мереж.

Правники стверджують, що закон має бути стабільним, до нього не варто постійно вносити зміни, особливо якщо ці зміни суттєво не впливають на професійну діяльність. Наприклад, у більшості європейських країн закони про бібліотеки і бібліотечну справу, прийняті ще у кінці ХХ ст., є чинними і сьогодні. Проблема не в законодавчих текстах, а у виконанні законів. Якщо закони не знаходять відгуку серед бібліотечної спільноти, а головне – якщо бракує політичної волі для їх утілення, часто вони так і залишаються суто декларативними (паперовими), не впливаючи істотно на практику роботи всієї бібліотечної сфери.

З історії становлення бібліотек наукових установ НАН України ми знаємо, що бурхливий розвиток академічної бібліотечної мережі припадає на другу половину ХХ ст. – час інтенсивного піднесення АН УРСР та динамічного розвитку таких галузей науки як ядерна фізика, радіофізика й електроніка, обчислювальна математика, кібернетика, хімія, геологія та ін.

До 1990-х років темпи зростання бібліотечної мережі АН УРСР були незначними – щорічно зі створенням нових наукових установ до неї приєднувались дві–три бібліотеки. Натомість у 1990-х роках мережа академічних бібліотек помітно зростала. Зокрема, у 1992 р. було створено 12 нових інститутів і, відповідно, бібліотек наукових установ у шести містах України (<https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотеки%20наукових%20установ%20НАН%20України>). Вагомим стимулом тут були потреби науки, адже її розвиток неодмінно супроводжувався розвитком інформаційно-бібліотечного складника. Проте в наступні десятиліття ця активність знову вповільнюється, вона пов'язана з урядовими рішеннями щодо науки, які свідчать про падіння престижу науки в країні. Неминучим наслідком стають зменшення чисельності бібліотек та штатної кількості бібліотечних працівників, зміни у ставленні до бібліотек та їхньої місії (табл.1).

Таблиця 1

**Динаміка кількості бібліотек і бібліотечних працівників
у бібліотеках наукових установ**

Рік	Кількість бібліотек мережі НАНУ	Кількість бібліотечних працівників
1995	96	290
2000	94	249
2005	94	261
2010	105	282
2015	94	224
2020	95	182
2024	90	153

Якщо раніше основним завданням бібліотек було інформаційне забезпечення наукових досліджень установ та їхніх працівників, то в останні десятиліття суттєве зниження показників комплектування не дає змоги бібліотекарям виконувати цю важливу місію.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, бібліотеки наукових установ Академії вже багато років не одержують коштів за капітальними вкладеннями на закупівлю вітчизняної і зарубіжної наукової літератури та періодики, а з 2012 р. позбавлені прав на здійснення міжнародного книгообміну на пільгових умовах. Бібліотечні працівники наголошують, що комплектування фондів набуло хаотичного і випадкового характеру, воно базується на ентузіазмі бібліотекарів (дари від користувачів), надходженнях від наукових проєктів НАН України та за книгообміном з НБУВ [5].

Таблиця 2

**Динаміка надходжень та стан ресурсів бібліотек
наукових установ НАН України**

Рік	Кількість надходжень до бібліотек (тис.)	Фонд у бібліотеках (тис.)
1995	123,3	8993,3
2000	68,0	8873,5
2005	78,7	8979,6
2010	64,7	9172,0
2015	35,9	8297,0
2020	18,1	8442,4
2024	8,5	8208,4

Початок війни у 2014 р., пов'язаний з анексією Криму та окупацією території м. Донецька, призвів до втрати десяти бібліотек наукових установ, суттєво вплинув на всі показники роботи бібліотечної мережі, виявив низку проблем в організації бібліотечно-інформаційних ресурсів, засвідчив поглиблення кризи у бібліотечній галузі [8]. Упродовж наступних років щорічно спостерігалось зниження основних показників роботи: зменшення надходжень нових документів до фондів бібліотек, скорочення репертуару та

зменшення кількості партнерів з книгообміну, невисока ефективність використання ресурсів світових постачальників наукової інформації (табл. 2). Під впливом вищеописаних процесів почало відбуватися зниження інформаційних потреб та зменшення кількості читачів у бібліотеках наукових установ НАН України (табл. 3).

І лише особисте позитивне ставлення окремих керівників наукових установ та ініціативи завідувачів бібліотек сприяли поповненню фондів новою літературою, надавали змогу створювати електронну інфраструктуру та здійснювати дистанційне обслуговування користувачів. Зокрема, це проявлялося у виділенні коштів на комплектування, оснащенні бібліотек сучасною комп'ютерною технікою, отриманні бібліотекарями надбавок та доплат.

Таблиця 3

Динаміка кількості зареєстрованих у бібліотеках наукових установ читачів, їхня відвідуваність та книговидача

Рік	Кількість зареєстрованих читачів (тис.)	Кількість відвідувань (тис.)	Кількість книговидач (тис.)
1995	40,7	1040,9	3477,7
2000	34,2	869,5	3091,5
2005	34,3	848,7	3209,7
2010	32,9	671,2	2227,1
2015	24,6	390,8	1 237,2
2020	16,4	79,9	256,1
2024	16, 5	50,9	122,4

На допомогу науково-інформаційному забезпеченню в наступні десятиліття прийшли нові інформаційно-комунікаційні технології, а головне – можливість віддаленого доступу. Завдяки інтернету користувачі отримали доступ до електронних каталогів і різноманітних баз даних – як вітчизняних, так і зарубіжних.

З кінця 1990-х років XX ст. у центрі уваги Президії НАН України

та її Інформаційно-бібліотечної ради постало питання про створення єдиної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи, розпочалося формування електронних каталогів бібліотек. Згідно з розпорядженням Президії НАН України № 270 від 25 лютого 1993 р. бібліотеки окремих установ було забезпечено комп'ютерною технікою, а на Центр бібліотечно-інформаційних технологій ЦНБ ім. В. І. Вернадського покладено науково-методичне керівництво організацією автоматизованої бібліотечної мережі в установах Академії наук України. Інституту кібернетики АН України було доручено розробку уніфікованого програмного забезпечення. Однак це завдання не було реалізовано, тому бібліотеки розпочали автоматизацію самостійно, використовуючи різні програмні продукти, зокрема й розроблені фахівцями наукових установ. Нині працюють на власних програмах і надають доступ до електронних каталогів лише у своїх приміщеннях 21 бібліотека.

Інтернет істотно змінив уявлення про світові інформаційні ресурси, які стали доступними користувачам незалежно від місця перебування і часу звернення до них. Саме в цей період послідовно реалізуються наукові засади скоординованого формування фондів бібліотек, впровадження комп'ютерних технологій, забезпечення використання світових інформаційних ресурсів. За результатами вивчення стану забезпечення наукових установ НАН України зарубіжною інформацією ухвалено постанову Президії НАН України «Про організацію передплати на іноземні наукові журнали та доступу до провідних світових баз даних наукової інформації» № 199 від 14.07.2004 р. Науковці отримали доступ до значної кількості наукових журналів та можливість самостійно здійснювати пошук необхідної інформації в зарубіжних базах даних, і роль бібліотек у плані інформаційного забезпечення наукових досліджень значно скоротилася. Не секрет, що бібліотекарі в основній своїй масі не володіють вузько галузевою науковою термінологією іноземними мовами. Тому їхня роль зводилася до інформування користувачів своїх установ про відкриті для користування в інтернеті та передплачені Україною зарубіжні бази даних.

Відновлення робіт з автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів у бібліотеках наукових установ відбулося значно пізніше, у 2012 р., з появою корпоративного сервера НБУВ, де було започат-

ковано новий інформаційний ресурс «Каталоги бібліотек установ НАН України» [10]. НБУВ продовжувала підтримку та розгортання системи розподіленого формування каталогу мережі бібліотек наукових установ НАН України. Зокрема, на кінець 2024 р. на порталі представлено електронні каталоги 25 бібліотек, загальний обсяг ресурсу становив 438 тис. записів.

З часом питання інтеграції інформаційно-бібліотечних ресурсів НАН України набувало все більшої ваги, проте відсутність сучасної комп'ютерної техніки у бібліотеках наукових установ гальмувала розвиток електронних каталогів, не давала змоги створити зведений каталог мережі академічних бібліотек.

Матеріально-технічна база більшості академічних установ не відповідає назрілим завданням створення на їх основі електронних центрів наукової інформації через відсутність сучасної комп'ютерної техніки, належного програмного забезпечення та ІТ-фахівців, які б могли здійснювати супровід цих процесів. Як відзначив перший віцепрезидент НАН України, академік А. Наумовець під час парламентських слухань *«Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні»* (16 листопада 2016 р.), українська наука нині переживає один з найтяжчих і найкритичніших періодів своєї історії. Три чверті наявного в академічних інститутах обладнання використовують понад 20 років, а централізовану закупівлю нового та модернізацію застарілого зупинено ще 2011 р. (http://w1.c1.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/s11611116.htm). Варто наголосити, що ситуація з тих пір не покращилася, а через воєнні дії на території України ще більше ускладнилася.

І все ж, попри фінансові проблеми та негаразди матеріально-технічної бази наукових установ, консолідоване представлення української науки на засадах вільного доступу продовжує реалізовуватися в створенні комплексних ресурсів, сервісів та інструментів. Як наголошує С. Гарагуля, за безпосередньої участі бібліотек останнім часом було створено кілька масштабних науково-інформаційних систем, що ґрунтуються на принципах відкритого доступу. Зокрема, це Національний депозитарій академічних текстів, Відкритий український індекс цитувань, портал «Наука України: доступ до знань» та ін. [2].

Серед бібліотечних установ НАН України найбільшими обсягами електронних ресурсів володіють НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника. НБУВ формує та надає у відкритий доступ цілісний комплекс інформаційних ресурсів, що інтегрує електронні каталоги, бази реферативної інформації, та повнотекстові бази даних наукової та історико-культурної спадщини, значну увагу приділяє забезпеченню доступу до ресурсів наукових бібліотек, наукових та науково-дослідних установ України. За оцінкою генерального директора НБУВ Л. Дубровіної, це колосальний ресурс, який розкриває наші досягнення у світовій мережі і має значний обсяг використання [3].

НБУВ позиціонує себе як найбільша національна та наукова бібліотека держави (з огляду на 17-мільйонний документний фонд, зокрема 6,5 млн документів унікальної історико-культурної спадщини, і значний обсяг електронних ресурсів, представлених на порталі), науково-дослідний інститут у галузі бібліотекознавства, книгознавства, архівознавства, біографістики та інформаційних технологій. Діяльність постійно підтримується за всіма перерахованими напрямками, пов'язаними з нарощуванням інформаційних ресурсів; запровадженням широкого спектра інформаційних послуг через портал бібліотеки; проведенням наукових конференцій та виданням наукових журналів, збірника наукових праць, монографій; якісним зростанням наукових кадрів та навчанням бібліотечних фахівців.

Друга національна бібліотека у складі НАН України – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Вона володіє восьмимільйонним фондом документів, кількість одиниць зберігання, що мають виняткове значення для української науки і не можуть бути відтворені у разі їх втрати або руйнування, становить понад 5 млн і, як стверджує генеральний директор ЛННБ України ім. В. Стефаника В. Ферштей, є установою, яка зберігає полікультурну науково-історичну спадщину світового значення [12].

Бібліотека надає онлайн-доступ читачам до 12 проблемно-орієнтованих баз даних і *цифрових* колекцій, серед них: «Книжкова спадщина Наукового товариства імені Шевченка (1874–1913)», «Архів Наукового товариства імені Шевченка з Національної бібліотеки Польщі у Варшаві», «Архів Наукового товариства

імені Шевченка з Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві», «Колекція інкунабул ЛННБ України ім. В. Стефаника», «Стефаникіана», «Реабілітована книга» та ін. Фахівці бібліотеки наголошують: «На сучасному етапі розвитку ЛННБУ ім. В. Стефаника пріоритетними є два основних завдання: розширення застосування новітніх інформаційних технологій та створення цифрового страхового фонду бібліотеки та цифрових колекцій, що надасть можливість відкритого, зручного й ефективного доступу вітчизняним і іноземним читачів, науковців і дослідників до різноманітних ресурсів, які зберігаються в книгозбірні» [6].

У складі установ Академії функціонують потужні науково-дослідні об'єкти зосередження пам'яток нематеріальної культурної спадщини, що мають статус національного надбання. Це передусім інститути: літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, історії України НАН України, мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, народознавства НАН України та ін. [7].

Профільні установи НАН України продовжують формувати електронні бази даних, розміщувати їх на сайтах та у соціальних мережах, здійснювати оцифрування джерельно-документного та культурно-мистецького ресурсу. І як зазначено у постанові НАН України № 194 від 17.05.2023 «Національна культурно-мистецька спадщина: проблеми збереження та академічної наукової презентації», «російська військова експансія, яка спричинила непоправні людські втрати та завдала руйнівних наслідків національній природній і культурній спадщині, актуалізувала перед державою завдання гарантування правового захисту і забезпечення на рівні міністерств та спеціальних урядових інституцій невідкладного вирішення прикладних пам'яткоохоронних проблем як пріоритетних у сфері національної культурної політики» (<https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2023/05/230530162607197-3796.pdf>) .

У бібліотеках наукових установ зберігається 121 книжкова колекція та особова бібліотека видатних вчених – засновників всесвітньо відомих академічних установ і наукових шкіл (а також цінні та рідкісні видання, унікальні зібрання зарубіжних наукових періодичних видань у багатьох від часу заснування установ), яких немає

в жодній бібліотеці України. Здавалося б, що у наукових бібліотеках користувачі можуть розраховувати на сучасну і рекомендаційно підтриману вебнавігацію. На жаль, цього поки ще не відбувається. Наукові дослідження, проведені Інститутом бібліотекознавства НБУВ, дають змогу однозначно стверджувати, що сайти установ НАН України, на яких відображено інформаційні ресурси, за винятком небагатьох, гостро потребують модернізації цифрового контенту [5]. Збереження, фахове дослідження та популяризація цих унікальних ресурсів і пам'яток нині має відбуватися в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції, що потребує серйозної уваги та підтримки на державному рівні.

Не будучи прибічницею комуністичного режиму, все ж хочу наголосити, що керівництво соціалістичної держави України розуміло вплив бібліотек на свідомість громадян, влада відповідно фінансувала і підтримувала бібліотеки. У соціалістичний період бібліотеки визначалися як ідеологічні установи, зокрема постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі» (1974) ставила перед бібліотеками завдання суттєво посилити роль книги в комуністичному вихованні трудящих і реалізації економічних завдань партії. Крім комуністичного виховання трудящих, були визначені й інші завдання щодо удосконалення бібліотечної справи, зокрема, поліпшення бібліотечного обслуговування дітей та юнацтва, збільшення виробництва бібліотечного обладнання, розроблення нових типових проєктів бібліотечних приміщень та ін. І хоча далеко не всі передбачені постановою завдання виконані, все ж у той період були побудовані Державна дитяча бібліотека України (1978), Науково-технічна бібліотека Київського політехнічного інституту (1987), у 1989 р. завершилося будівництво Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

У період незалежності в Україні, навпаки, відбулися скорочення бібліотечних мереж, зокрема профспілкових, технічних, спеціалізованих, та експропріація багатьох приміщень, у яких бібліотеки перебували не одне десятиліття. Із сумом можна констатувати, що бібліотеки випали з порядку денного державних інтересів нашої влади. Підтвердженням цьому були також неодноразові зазіхання урядовців на будівлі Національної бібліотеки України імені

Я. Мудрого по вул. Грушевського, 1, Національної медичної бібліотеки України по вул. Гетьмана Павла Скоропадського, 7, на корпус Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського по вул. Володимирській, 62. У середині 1990-х років нова будівля бібліотеки для юнацтва була майже готова, проте її передали Укресімбанку. До цього часу залишається нереалізованим давно вже запланований проєкт будівництва «Шевченківського дому» для зберігання унікальних рукописних фондів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України [4].

Крім проблем, пов'язаних з матеріально-технічною базою, не менш важливою на сьогодні є проблема кадрового забезпечення інформаційно-бібліотечної діяльності в установах НАН України. Оскільки наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років наукові спеціалізації в Україні були шанованими і престижними, молодь залюбки обирала їх і стабільно поповнювала мережу академічних установ, у яких успішно розвивалися наука та бібліотечна справа. З 1990-х років ставлення до науки зазнає змін, а головне, її фінансування суттєво скорочується. Це неминуче призвело до відтоку молодих людей, які закінчували виші, від наукових установ, у т. ч. й бібліотек. Якщо до періоду незалежності бібліотекарі наукових установ отримували найвищу заробітну плату, то в наступні періоди спочатку було втрачено рівень фінансування, а згодом і багатьох фахівців, які перейшли до інших установ.

З табл. 1 видно, що зменшення кількості бібліотечних працівників відбувалося впродовж усього періоду незалежності. Якщо раніше у бібліотеках наукових установ середня кількість працівників становила 3–4 спеціалісти з фаховою освітою, то нині спостерігаємо ситуацію, коли в 75 % бібліотек працює по одному, по два бібліотекарі з посадовим окладом від 0,75 до 0,25 %. Закономірно, що з такою оплатою праці більшість співробітників бібліотек – це люди пенсійного або передпенсійного віку, внаслідок чого не вирішено питання щодо формування кадрового резерву з фахівців, які б володіли сучасними пошуковими засобами, вільно орієнтувалися в інформаційних потоках, мали навички опрацювання та впорядкування інформації. Проте винними в неререформуванні бібліотечної сфери (за публікаціями, що ширяться у пресі) є самі бібліотекарі,

оскільки стало модним списувати на них фактично все, чого, на мою думку, не забезпечує сама держава.

Події останніх десятиліть, які пов'язані з урядовими рішеннями стосовно бібліотек, засвідчують падіння престижу бібліотечної професії в країні, що відбилося і на становищі наукових бібліотек та їхній місії. В умовах недофінансування наукових установ, постійної невизначеності щодо подальшого їх існування, питання збереження фондів бібліотек набуває особливої гостроти. На сучасному етапі головною місією бібліотек є збереження вітчизняної культурної спадщини, вони покликані також забезпечити свій внесок у створення та зберігання цифрової інформації, що належить до публічного надбання у сфері науки, освіти і культури.

Серед 90 бібліотек наукових установ 57 мають унікальні фонди – цінні та рідкісні видання, особові бібліотеки та колекції [1]. Ще у 2017 р. Президією НАН України було прийнято розпорядження № 388 «Про впорядкування, збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах НАН України», у якому йшлося про необхідність створення корпоративної бази даних «Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України» та представлення її на порталі НБУВ. Однак у зв'язку з відсутністю в багатьох бібліотеках необхідної техніки та програмного забезпечення, бібліотечних працівників з фаховою освітою така корпоративна база даних не створена і до цього часу. Також призупинено формування Державного реєстру національного культурного надбання, робота над яким розпочалася у 2016 р. згідно з наказом Міністерства культури України «Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання» № 437 від 14.06.2016 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16/card2>). Інформація про цінні та рідкісні видання академічних установ мала б становити найбільший та найцінніший відсоток Реєстру, а цей важливий документ міг би стати доказовою базою про втрати бібліотек України у ході російсько-української війни.

Висновки. Бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України у складі НБУВ, ЛННБУ імені В. Стефаника та 90 бібліотек наукових установ володіє одним із найбільших фондів серед бібліотечних

мереж та інших національних бібліотек України. На сучасному етапі особливої уваги потребують фонди цінних та рідкісних документів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, які мають становити найвагоміший ресурс майбутнього Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України» як важливого складника Державного реєстру національного культурного надбання. Щорічні дослідження стану інформаційних ресурсів бібліотек наукових установ засвідчують необхідність співпраці бібліотек у створенні корпоративної бази даних «Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України», зведеного плану з оцифрування цінних та рідкісних документів, інтегрованих ресурсів повнотекстових баз даних з єдиною точкою доступу. Проте кадровий склад та матеріально-технічна база більшості бібліотек наукових установ не відповідають сучасним вимогам щодо створення корпоративних баз даних, розвитку системи сервісів відкритого доступу до інформації в електронному вигляді.

Основна проблема бібліотек наукових установ у тому, що модель науково-інформаційної діяльності швидко змінюється, а нині діюча бібліотечно-інформаційна система в силу різних обставин залишається налаштованою на традиційну систему наукових комунікацій. Розвиток електронних бібліотек, формування багатофункціональних сайтів наукових установ ще не охоплює всі необхідні ресурси, законодавча база створює суперечність між бажанням користувача отримати все в режимі онлайн та юридичним правом бібліотек це реалізувати.

Сьогодні нашим спільним важливим завданням має стати посилення впливу державної політики на бібліотечну галузь. Необхідно привернути увагу керівників різних рівнів до потреб бібліотек, які попри всі проблеми та негаразди покликані забезпечити збереження культурної спадщини в умовах війни.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотеки наукових установ Національної академії наук України: довідник / О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Інформ.-

бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 312 с.

2. Гарагуля С. Репозитарій наукових текстів Національної академії наук України: поточний стан та перспективи розвитку. *Бібл. вісн.* 2025. № 1. С. 3–13. <https://doi.org/10.15407/bv2025.01.003>

3. Дубровіна Л. Інтеграція українських бібліотек у міжнародний бібліотечний простір та внесок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібл. вісн.* 2025. № 1. С. 23–27.

4. Жулинський М. Г. Рукописні фонди Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – основа академічних науково-критичних та енциклопедичних видань. *Вісн. НАН України.* 2023. № 6. С. 56–61. <https://doi.org/10.15407/vsn2023.06.056>

5. Інформаційно-аналітичний огляд діяльності бібліотек наукових установ НАН України. *Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в 2023 р.* Київ: НБУВ, 2024. Вип. 29. С. 9–49.

6. Мельник-Хоха Г., Мудроха В. Електронна інфраструктура Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Бібл. вісн.* 2023. № 2. С. 7–12. <https://doi.org/10.15407/bv2023.02.007>

7. Онищенко О. С., Солоіденко Г. І. Науково-інформаційне забезпечення НАН України періоду незалежності: напрями, здобутки, перспективи. *Бібл. вісн.* 2024. № 3. С. 22–41. <https://doi.org/10.15407/bv2024.03.022>

8. Полякова О., Сокур О. Організація бібліотечно-інформаційних ресурсів у наукових установах НАН України. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* Київ, 2017. Вип. 45. С. 118–127.

9. Сенченко М. Формування національного електронного депозитарію: обов'язковий примірник у фокусі цифровізації. *Вісн. Книжк. палати.* 2025. № 2. С. 3–8. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2\(343\).3-8](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2(343).3-8)

10. Сокур О. Л., Клименко О. З. Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України в системі наукових комунікацій : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2022. С. 172–189.

11. Солоіденко Г. І. Науково-методична робота бібліотек: становлення та новий вектор розвитку. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім.*

В. І. Вернадського. Київ, 2021. Вип. 62. С. 188–202. <https://doi.org/10.15407/nr.62.188>

12. Ферштей В. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника: проблеми організації діяльності в умовах сучасних викликів. *Бібл. вісн.* 2025. № 1. С. 45–48.

References

1. Biblioteky naukovykh ustanov Natsionalnoyi akademii nauk Ukrainy: dovidnyk [Libraries of scientific institutes of the National Academy of Sciences of Ukraine: Directory]. (2019). [in Ukrainian].

2. Harahulia, S. (2025). Repository of scientific texts of the National Academy of Sciences of Ukraine: current status and development prospects. *Library Journal*, 1, 3-13 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2025.01.003>

3. Dubrovina, L. (2025). Intehratsiia ukrainskykh bibliotek u mizhnarodnyi bibliotechnyi prostir ta vnesok Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Integration of Ukrainian libraries into the international library space and the contribution of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 1, 23-27 [in Ukrainian].

4. Zhulynskiy, M. H. (2023). Manuscript collections of the Shevchenko Institute of literature of the Nas of Ukraine - the basis for academic, scientific-critical and encyclopedic publications. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 56-61 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.056>

5. Informatsiino-analitychnyi ohliad diialnosti bibliotek naukovykh ustanov NAN Ukrayiny [Information and analytical review of the activities of libraries of scientific institutions of the NAS of Ukraine]. (2024). *Robota bibliotek naukovykh doslidnykh ustanov NAN Ukrainy v 2023 r. – Work of Libraries of Research Institutions of the NAS of Ukraine in 2023*, 29, 9-49 [in Ukrainian].

6. Melnyk-Khokha, G., & Mudrokha, V. (2023). Electronic infrastructure of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. *Library Journal*, 2, 7-17 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2023.02.007>

7. Onyshchenko, O., & Soloidenko, H. (2024). Scientific and information provision of the National Academy of Sciences of Ukraine during the period of independence: directions, achievements, perspectives. *Library Journal*, 3, 22-41 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2024.03.022>

8. Poliakova, O., & Sokur, O. (2017). Orhanizatsiia bibliotechno-informatsiinykh resursiv u naukovykh ustanovakh NAN Ukrainy. [Organization of library and information resources in scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 45, 118-127 [in Ukrainian].

9. Senchenko, M. (2025). Formation of the national electronic depository: a mandatory copy in focus of digitization. *Bulletin of the Book Chamber*, 2, 3-8 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2\(343\).3-8](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2(343).3-8)

10. Sokur, O., & Klymenko, O. (2022). *Informatsiino-komunikatsiina diialnist bibliotechnoi merezhi Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v systemi naukovykh komunikatsii* [Information and communication activities of the library network of the National Academy of Sciences of Ukraine in the system of scientific communications]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Soloidenko, H. (2021). Scientific and methodological work of libraries: establishment and new vector of development. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 62, 188-202 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.62.188>

12. Fershte, V. (2025) Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka: problemy orhanizatsii diialnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk problems of organizing activities in the conditions of modern challenges]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, 1, 45-48 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2025.

Halyna Soloidenko,

PhD (History), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail:soloidenko@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1326-0034>

Libraries of Scientific Institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine: Transformations and Development Trends in View of Modern Challenges

The radical social and economic changes that have occurred in Ukraine over the past 30 years, the rapid development of information and communication technologies, Russia's military aggression against Ukraine, which led to the destruction of libraries and cultural heritage, have become important motives for substantiating the relevance and necessity of transformations, development and modernization of the library and information complex of the NAS of Ukraine.

These main changes can be briefly illustrated by the following general trends: the formation of the basic components of library functioning in the new legal field; the decline of state interest in the library business; low wages of library staff and the reduction in their number; the absence of new equipment, own software, and technological support; the quantitative growth of various electronic resources and their use. Despite this, the national libraries of the NAS of Ukraine (NBUV and V. Stefanyk NSLU) continued to be the largest owners of information resources and custodians of cultural heritage

The above-mentioned problems have been studied over the past thirty years by scientists and specialists within the framework of the implementation of scientific projects of the Institute of Library Science of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (NBUV), and have been reflected in the annual issues of the information and analytical reviews «Work of Libraries of Scientific Institutions of the NAS of Ukraine in ____» (29 issues have been published).

The library and information complex of the NAS of Ukraine, consisting of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine, and 90 libraries of scientific institutions, has one of the largest collections among library networks and other national libraries of Ukraine. Currently, the collections of valuable and rare documents of the library and information complex of the NAS of Ukraine require special attention, as they will constitute the most significant resource for the future State Register of National Cultural Heritage. Today, our common important task should be to strengthen the influence of state policy on the library business; it is necessary to draw the attention of leaders at various levels to the needs of libraries, which, despite all the problems and hardships, are called upon to ensure the preservation of cultural heritage in times of war.

Keywords: library and information complex of the NAS of Ukraine, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, libraries of scientific institutions, library legislation, state policy, library automation, material and technical equipment of libraries, library staff, preservation of cultural heritage.